

Arūnas ASTRAMSKAS

Panevėžio dūma: rinkėjai, rinkimai, išrinktieji

Panevėžio kraštotyros muziejus, Vasario 16-os 23, LT 5319 Panevėžys.
Gauta 1998 m. lapkričio 17 d.

XIX ir XX amžių sandūra Lietuvoje yra ir skirtingų gyvenimo sanklodų kirtimosi laukas. Pramonės persversmo pradžia ekonomikoje, kitoks nacionalinių jėgų santykis visuomeniniame judėjime, pilietinės visuomenės užuomazgos, naujos kultūrinės raiškos formos – visa tai tuos kelis dešimtmečius leidžia pavadinti modernios Lietuvos visuomenės formavimosi pradžia. Dauguma naujųjų iniciatyvų ir nemažai energijos šrautai koncentravosi miestuose bei miesteliuose. Tai savo ruožtu uždėjo antspaudą istorinio paveiklo pagrindiniam siužetui ir detalėms. Koreliacija tarp šių struktūrų yra labai įdomus tyrimo objektas. Bet dabar apsistosi- me ties daug siauresniu praeities klodu, būtent – vadovavimo miestui problema. Šiuo požiūriu Panevėžys gerai atspindi mažesniųjų Lietuvos miestų būklę. Taigi kas valdė miestą?

Svarbiausias šios temos pažinimo šaltinis yra Lietuvos valstybiniame istorijos archyve saugomas Kauno gubernijos miestų reikalų komiteto fondas. Jame esančios bylos daugiau ar mažiau išsamiai apibūdina Panevėžio dūmos rinkimus 1879, 1883, 1908, 1912 ir 1913 metais. Fonde nemažai žinių apie rinkėjus, dūmos bei valdybos narius ir jų veiklą, miesto gyventojų nuotaikas, vietinės caro administracijos veiksmus. Tiksliai atkurti to meto paveikslą trukdo dvi svarbios kliūtys. Iki XX a. pradžios šaltiniai apie rinkimus Panevėžyje suteikia tik fragmentiškų žinių, todėl peizažo tolimasis planas bus kiek neryškus. Antroji kliūtis – carinės statistikos patikimumo problema. Turime patikimus duomenis apie gyventojų skaičių Panevėžyje tik 1897 metais. Ankstesni skaičiai yra labai apytiksliai. Štai 1896 m. gyventojų skaičius Panevėžyje nurodomas 30% didesnis nei 1897 m., nors per tuos metus jokių kataklizmų mieste neįvyko. Panašus staigus gyventojų sumažėjimas, nulemtas statistikos netikslumų, būdingas ir kitiems Kauno gubernijos apskričių cen-

trams (1). Ir vėliau, iki Pirmojo pasaulinio karo, žinios apie gyventojų skaičių besąlygiškai pasikliauti negalima. Todėl istorinio peizažo kontūrai vietomis gali būti migloti, tačiau pagrindinį paveiklo planą galima atkurti pakankamai aiškiai.

1870 m. priimti miestų nuostatai, kurie Panevėžyje įsigaliojo 1879 metais (2), Rusijos imperijos miestams suteikė gana plačias savivaldos teises ir finansinį savarankiškumą. Numatytos dvi miestų savivaldos įstaigos: miesto dūma ir miesto valdyba, vadovaujama miesto galvos (burmistro). Rinkimams į dūmą kas ketveri metai buvo šaukiamas rinkiminis susirinkimas, kuris iš kandidatų rinkdavo dūmos deputatus. Rinkimų teisę turėjo kiekvienas miesto gyventojas, sulaukęs 25 metų ir turintis mieste nekilnojamosios nuosavybės, už kurią mokėjo mokesčius, arba turėjo išsipirkęs patentą prekybos ar gamybos įmonei. Tačiau moterys pačioje balsavimo procedūroje dalyvauti negalėjo, jos turėjo savo balsą patikėti įgaliotiniui (3). Visi rinkėjai buvo suskirstyti į tris kurijas. Tam jie buvo surašomi į sąrašą pagal miestui mokamo nekilnojamosios nuosavybės mokesčio dydį. Turtingiausieji miestiečiai, kurių mokamos sumos sudarė trečdajį šių miesto pajamų, įėjo į pirmąją kuriją. Antrąją kuriją sudarė tie rinkėjai, kurie mokėjo antrąją mokesčio dalį. O į trečiąją kuriją pateko neturtingiausieji rinkėjai, kurių mokesčiai sudarė paskutinį nekilnojamosios nuosavybės mokesčio trečdajį. Kiekviena kurija rinko po trečdajį dūmos deputatų (4). Tokia rinkimų tvarka suteikė aiškų prioritetą miesto visuomenės viršūnei. Buvo apribota žydų, sudariusių didelę miesto gyventojų dalį, rinkimų teisė. Nekrikščionys galėjo sudaryti ne daugiau kaip 1/3 dūmos narių. 1892 m. priimti nauji miestų nuostatai labai suvaržė miestų savivaldą. Jie pakeitė ir rinkimų tvarką. Atsisakyta rinkėjų dalijimo į kurijas, bet įvestas rinkimų cenzas. Panevėžyje juose galėjo dalyvauti tik tie miestiečiai, kurių nekilnojamoji nuosavybė buvo įvertinta ne mažiau kaip 300 rublių, arba pirmos ir antros gildijų pirkliai. Dūmos narių skaičius Panevėžyje nuo 42 sumažintas iki 30. Nekrikščionių dalis dūmose sumažinta iki penktadalio, nors faktiškai Kauno gubernijoje žydai rinkimuose nedalyvaudavo, o administracija į dūmas paskirdavo po du jų atstovus (5).

Nagrindėjant šį klausimą svarbus veiksnys yra socialinė bazė, kurioje vyko kova dėl valdžios. Carinės Rusijos savivaldybių rinkimų sistema rinkimų teisę suteikė tik labai siauram miestiečių ratui. 1879 m. rinkimų teisę turėjo 618 panevėžiečių, 1904 m. – 292,

1908 m. – 274, 1912 m. – 277. Tai atitinkamai sudaro 4,1%, 1,85%, 1,82% ir 2% miesto gyventojų (6). Net jei gyventojų skaičiaus statistikos paklaida būtų 30%, vis tiek rinkėjų yra taip mažai, kad rinkimų teisę turinčiųjų skaičius svyruos tik apie 1–2%. Todėl, nors statistikos trūkumai ir neleidžia nustatyti visiškai tikslaus rinkimų teisę turinčių miestiečių procento, galima tvirtai teigti, kad pagal 1879 m. miestų nuostatus rinkimuose galėjo dalyvauti ne daugiau kaip 7–8%, o pagal 1892 m. nuostatus – ne daugiau kaip 2–3% panevėžiečių. Į akis krinta tai, kad XX a. pradžioje rinkėjų skaičius sumažėjo dvigubai. Tai turto cenzo įvedimo pasekmė. Toks pat nedidelis rinkėjų skaičius buvo ir kituose miestuose. Raseiniuose 1882 m. rinkimų teisę turėjo 197, o 1908 m. – 206 žmonės, kas sudaro 1,7% ir 2,5% visų gyventojų; Šiauliuose 1879 m. rinkimuose galėjo dalyvauti 722, 1906 m. – 273 rinkėjai, arba atitinkamai 4,8% ir 1,5% visų šiauliečių (7). Panaši si-

tuacija kartojosi ir didžiuosiuose Rusijos miestuose. 1870 m. rinkimų teisę Peterburge turėjo 3,4% gyventojų, Maskvoje 4,4%, bendrai 46 Rusijos miestuose dalyvauti savivaldybių rinkimuose galėjo tik 5,6% miestiečių (8). Apie rinkėjų nacionalinę sudėtį žinių yra tik iš XX amžiaus. 1913 m. Panevėžyje buvo 578 gyventojai, turintys reikiamus cenzus. Atėmus 293 rinkimuose nedalyvaujančius žydų balsus, lieka 285 rinkėjai. Iš jų 140, arba 49,12%, buvo lietuviai, 87, arba 30,52%, – lenkai, 34, arba 11,92%, – rusai, 19, arba 6,66%, – vokiečiai, 5, arba 1,75%, – karaimai (9). Taigi, didžiausią rinkėjų dalį sudarė lietuviai. Apskritai lietuvių istoriografijoje pernelyg pabrėžiamas Lietuvos miestų kitatautiškumas kaip savaime suprantamas, negatyvus ir nekintantis faktas. Kauno gubernijos miestų lietuvių proceso dar prieš 40 metų pastebėjo akademikas V. Merkys (10). Panevėžyje lietuviai 1897 m. sudarė 12,1%, o 1913 m. – 27,1% gyventojų (11).

1 lentelė. Rinkėjų į Panevėžio savivaldybę skaičius ir aktyvumas

Metai	Rinkėjai	Miesto gyventojų skaičius	Rinkėjų skaičius	Rinkimų teisę turinčių miestiečių dalis	Dalyvavusių rinkimuose skaičius	Rinkėjų aktyvumas
1879		15030	618	4,1%	nėra žinių	-
1908		15028	274	1,82%	66	24%
1912		13750	277	2%	61	22%
1913		13894	277	1,99%	59	21,3%

Lentelė sudaryta remiantis šaltiniais: ПРККГ на 1882 год. – Ковно. – 1881. – С. 268–269. 1880 m. duomenys; ПРККГ на 1910 год. – Ковно. – 1909. – III отдѣл. – С. 24–25; ПРККГ на 1913 год. – Ковно. – 1913. – IIII отдѣл. – С. 56–57; ПРККГ на 1914. – Приложение. – С. 2–3.

Remiantis nekilnojamosios nuosavybės įkainojimu, galima bendrais bruožais apibūdinti turtinę rinkėjų padėtį. Jau rinkimų cenzai lėmė, kad rinkimų teisę gavo turtingasis gyventojų sluoksniu. Bet ir jame pastebima gana ryški diferenciacija. 1913 m. 81 rinkėjo nekilnojamoji nuosavybė įvertinta iki penkių šimtų rublių, o 43 – trimis tūkstančiais ir daugiau (12). Tačiau dalis turtingų ir turtingiausių rinkėjų buvo eliminuoti dėl etninės priklausomybės. 1908 m. rinkimų teisę turėjo 274 panevėžiečiai, o dar 264 rinkimų cenzą turėję žydai rinkimuose dalyvauti negalėjo (13). Sugretinus šiuos skaičius su anksčiau pateiktais 1913 m. rinkimų duomenimis aiškėja, kad maždaug pusei rinkimų cenzą turinčių žmonių rinkimų teisė buvo atimta. Moterys 1904–1913 m. sudarė 25,96% rinkėjų, bet savo teisėmis naudojosi pasyviai. 1908 m. rinkimuose pagal žmonių, motinų, senelių įgaliojimus balsavo tik 6 rinkėjai, 1913 m. – 9 rinkėjai (14). Nuo amžiaus pradžios

iki Pirmojo pasaulinio karo rinkimų teisę Panevėžyje turėjo 5 įstaigos ar įmonės. Tai Realinė mokykla, Mokytojų seminarija, Finansų ministerijos degtinės sandėlis, Kauno gubernijos žemės ūkio draugija ir Panevėžio tarpusavio kredito draugija (15).

Norėdami suprasti patį rinkimų mechanizmą, plačiau panagrinėsime pirmuosius rinkimus į Panevėžio dūmą ir rinkimus, vykusius jau XX amžiuje. Pirmieji rinkimai, organizuoti pagal 1870 m. nuostatus, Panevėžyje įvyko 1879 metais. Visi 618 rinkėjų, kaip to reikalavo įstatymas, buvo suskirstyti į 3 kurijas. Į pirmąją įėjo 25 rinkėjai, į antrąją – 90, į trečiąją – 503 rinkėjai. Kadangi buvo renkami 42 dūmos nariai, tai kiekviena kurija turėjo išrinkti po 14 žmonių (16). Pati rinkimų procedūra buvo labai grieždiška ir nepatogi. Rinkimų patalpoje stovėjo audeklu uždengta medinė dėžė, padalinta į du skyrius. Rinkėjas gaudavo medinį rutulį ir turėjo jį įmesti į vieną iš skyrių. Rutuliai dešinia-

jame dėžės skyriuje reiškė balsus „už“, kairiajame – balsus „prieš“. Kadangi už kiekvieną kandidatą reikėjo balsuoti atskirai, tai rinkimai užtrukdavo kelias valandas, o trečiojoje, gausiausioje, kurioje – ir kelias dienas. Balsuoti naudojant biuletenius nebuvo galimybės, nes dalis rinkėjų buvo beraščiai. Tokia rinkimų procedūra išliko nepakitusi iki Pirmojo pasaulinio karo.

Panaikinus rinkėjų kurijas ir sumažėjus rinkėjų skaičiui, rinkimų procedūra tapo kiek paprastesnė. Trumpai stabtelėkime prie 1908 m. kovo 29 d. Panevėžio dūmos rinkimų:

- rinkiminis susirinkimas atidarytas 10.30 val. (numatyta 10.00);
- miesto galva perskaitė Miestų nuostatų straipsnius, reglamentuojančius rinkimų tvarką;
- patikrinta, ar visi atvykusieji turi teisę balsuoti, ir sudarytas jų sąrašas;
- iškelti kandidatai į dūmos narius, jų pavardės surašytos į atskirus lapelius;
- lapeliai sulankstyti ir ištraukti burtai balsavimo eilei sudaryti;
- 12.15 prasidėjo balsavimas;
- pakartotiniai balsuoti už 3 kandidatus, nes balsuojant už juos kai kurie rutuliai rasti ant dėžės;
- 15.15 padaryta pertrauka iki 17.00;
- 17.20 rinkimai buvo tęsiami toliau, į juos negrįžo 11 rinkėjų;
- vėliau rinkėjai tai išeidavo, tai grįždavo, todėl balsų skaičius už ir prieš įvairius deputatus nevienodas;
- rinkimai baigėsi 20.35 (17).

Tačiau ne visi dūmos nariai į ją patekdavo rinkimų keliu. Administracija į ją skirdavo vietinės dvasininkijos atstovą. Juo Panevėžyje buvo skiriamas pravoslavų konfesijos narys. Iki Pirmojo pasaulinio karo dūmoje posėdžiavo šventikas M. Trofimovičius (18). Žydai į dūmą buvo skiriami remiantis vietinio ispravniko nuomone. O jis pirmiausia atsižvelgdavo į kandidatų lojalumą imperijai ir į dalykines savybes. 1908 m. į šias pareigas paskirti I. Radinas ir B. Rubinšteinas (19). Skirdama dūmos narius, administracija galėjo paveikti dūmos nuotaikas priimant sprendimus, tačiau lemiamos reikšmės dūmos darbai ji neturėjo.

Administracija turėjo kitą galingą įtakos priemonę. Miestų nuostatai jai suteikė teisę atšaukti dūmų rinkimų rezultatus, jei rinkimų metu buvo procedūrinių pažeidimų. Tikrai žinoma, kad 1912 m. Panevėžio dūmos rinkimai buvo paskelbti negaliojančiais ir kitais metais įvyko nauji (20). Šio sprendimo motyvai nėra visai aiškūs. Bet kaip spaudimo priemonė rinkėjams ji buvo visai reali. 1913 m. Zarasų įgaliotinių susirinkimo rinkimai buvo panaikinti tik dėl valdžiai nepatikusios agitacijos jų metu (21).

Šaltiniai atskleidžia, koks buvo rinkėjų aktyvumas XX a. pradžioje. 1908 m. rinkimuose dalyvavo 66 rinkėjai iš 274, 1912 m. rinkimuose – 61 rinkėjas iš 277, 1913 m. – 59 rinkėjai iš 285. O balotiravosi į dūmos narius 1908 m. 47 kandidatai, 1912 m. – 48 kandidatai (22).

Turimos žinios apie rinkimus leidžia daryti dvi išvadas. Pirma, juose galėjo dalyvauti tik labai siauras turtingųjų miestiečių sluoksnius. Antra, panašus rinkimuose dalyvavusių ir kėlusių savo kandidatūras į dūmą žmonių skaičius rodo, kad didžioji dalis rinkimų dalyvių turėjo labai konkrečius tikslus. Kiekvienas atvykęs į rinkimus galėjo tikėtis patekti į valdančiųjų luomą.

Daug žinių apie santykius tarp caro administracijos ir savivaldybės teikia valdybos rinkimo aplinkybės. Panevėžio miesto valdybą sudarė miesto galva ir du nariai. Miesto galva tuo pat metu buvo ir dūmos pirminkas, todėl jis tapo centrine savivaldybės figūra. Norint stipriau įtraukti savivaldybes į autoritarinio valdymo procesą, 1892 m. nuostatai apribojo miesto vadovo teises. Faktiškai jis tapo valstybės tarnautoju: administracija galėjo ne tik skirti jam nuobaudas, bet ir atleisti iš pareigų (23). O naujai išrinktas vadovas negalėjo pradėti eiti šių pareigų, kol gubernijos valdyba jo šiose pareigose nepatvirtins. Todėl vadovauti savivaldybei buvo galima tik virtuoziskai laviruojant tarp gubernijos valdybos norų ir dūmos nuotaikų.

Jau pirmuosiuose, 1879 m. rinkimuose galima įžvelgti administracijos veiksmų stereotipus, kurie vėliau tik stiprėjo. 1879 m. rugpjūčio 9 d. įvyko pirmasis naujai išrinktos dūmos posėdis, kuriame išrinkta savivaldybės valdyba. Miesto galva tapo J. Mošinskis. Jis buvo gerai žinomas valdymo institucijose, nes ilgai ir ištikimai tarnavo įvairiose caro įstaigose, o nuo 1872 m. buvo senosios Panevėžio dūmos, besitvarkiusios pagal Jekaterinos II malonės raštą miestams, vadovas (24). Biurokratinė tarnyba buvo laikoma privalumu, nes garantavo asmens patikimumą. Kiti valdybos nariai turėjo pereiti lojalumo filtrą, o J. Mošinskis eiti pareigas patvirtintas net nepasidomėjus jo politinėmis pažiūromis (25).

1893 m. gubernijos valdyba rinko žinias apie galimus kandidatus į miestų galvas. Panevėžio bajorų vadovas į šį postą primygtinai rekomendavo neseniai mieste apsigyvenusį atsargos pulkininką E. Sipnevskį. Netrukė ir tai, kad pulkininkas mieste neturėjo didelio autoriteto. Bajorų vadovas savo rašte pastebė, kad E. Sipnevskis, nors ir katalikas, ilgai tarnavęs armijoje ir yra grynai rusiškos mąstymo sanklodos žmogus (26).

Miesto galvos rinkimai dėl administracijos kišimosi ir dūmos narių tarpusavio kovos dažnai buvo komplikuoti ar nesėkmingi. 1904 m. nepatvirtinus miesto galva išrinkto Vladislavo Eidrigevičiaus, dūma naują vadovą gavo tik po penkto rinkimų turo. V. Eidrigevičiui ši nesėkmė buvo laikina, prieš tai jis jau buvo miesto galva dvi kadencijas ir vėl juo tapo 1905 metais. V. Eidrigevičius (1842–1909), kilęs iš pasiturinčios dvarininkų šeimos, ėjo pareigas iki pat mirties 1909 metais. Didžiausias jo nuopelnas yra švietimo įstaigų tinklo mieste plėtimas. Nuo 1898 m. iki 1907 m. miesto biudžeto lėšos, skiriamos švietimo reikalams, padidėjo nuo 0,5% iki 7,6%. Jis buvo ir vienas iš naujos bažnyčios statybos iniciatorių (27).

Kebli situacija renkant miesto galvą susidarė 1909 metais. Vėl buvo nepatvirtintas V. Eidgevičius (28). Tuomet dūma išrinko Juozapą Kozakevičių, vieną aktyviausių tų dešimtmečių visuomenės veikėjų. J. Kozakevičius (1858–1940) dirbo Panevėžio tarpusavio kredito draugijoje, daug metų buvo dūmos narys ir darbavosi daugelyje jos komisijų, nors daugiausia dėmesio skyrė Realinės mokyklos ir Moterų gimnazijos reikalams. Labai vaizdžiai savo gyventą epochą J. Kozakevičius aprašė memuaruose, kurie yra svarbus miesto istorijos šaltinis. J. Kozakevičius prieš rinkimus agitavo iškelti iš miesto karinį dalinį, kurio išlaikymas kėlė daug rūpesčių ir brangiai kainavo. Caro administracija to toleruoti negalėjo. Įspravnikas, nors apskritai apibūdino kandidatą labai teigiamai, pabrėžė jo darbštumą, kuklumą, nesavanaudiškumą, tačiau siūlė miesto galvą netvirtinti. Pastarasis, puikiai suvokdamas situaciją, atsistatydino nebelaukdamas neigiamo atsakymo (29).

Po dar vieno nesėkmingo rinkimų turo buvo įkalbėtas balotiruotis ir išrinktas T. Liudkevičius, bet ir jis po kurio laiko šių pareigų atsisakė (30). Gubernijos valdyba, naudodamasi savo plačiais įgaliojimais savivaldybių atžvilgiu, ėmė svarstyti galimybę savo valia paskirti Panevėžio miesto galvą. Tam netgi buvo pradėtos vesti derybos su numatytu kandidatu – liaudies mokyklų inspektoriumi Konstantinu Birulia (31). Bet miesto dūma padavė skundą ir Vidaus reikalų ministerijos ūkio skyrius gubernatoriui nurodė surengti naujus rinkimus (32). Pagaliau 1910 m. sausio 19 d. naujuoju vadovu išrinktas J. Kasperavičius (33).

Norint objektyviai atsakyti į klausimą, kas vadovavo miestui, labai svarbu žinoti, kokios socialinės jėgos buvo atstovaujamos dūmoje. 1879 m. dūmoje vyravo miestiečių luomas. Jie sudarė 52,38% visų jos narių

(šaltinyje išskiriami miestiečiai ir pirkliai, skaičiuojant šios grupės sujungtos į vieną). Bajorų buvo 38%, valstiečių 2,38%, kitų – 7,14%. Bet bajorai vyravo tarp pirmosios kurijos narių. Ten jie sudarė 57,15% išrinktųjų. Antroje kurijoje persvarą turėjo miestiečiai – 50%, trečiojoje jie buvo vyraujanti grupė – 64,28% narių (34). Ir vėliau miestiečių ir bajorų santykis miesto dūmoje mažai keitėsi. 1908 m. į ją išrinkta 53,3% miestiečių, 36,6% bajorų. 1913 m. dūmą sudarė 53,3% miestiečių, 40% bajorų ir 3,3% valstiečių (35). Reikia pastebėti, kad dūmos sudėtis visai neatitiko realios miesto gyventojų socialinės sudėties. 1897 m. Panevėžyje 65,7% sudarė miestiečiai, 23,2% valstiečiai ir 9,3% bajorai (36). Bet XX a. pradžioje luomų sistema buvo nykstanti, jų ribos smarkiai išsityrė, ir didesnės reikšmės šiai stratifikacijai teikti neverta. Luomas daugiau reiškė asmens socialinę kilmę ir karjeros privalumus, o ne socialinę padėtį visuomenėje.

Užtat amžių sandūroje svarbią reikšmę įgavo visuomenės skirstymas pagal tautas, išlikęs svarbus ir mums. Dūmos nacionalinė sudėtis pateikiama 2-oje lentelėje. Iš jos galima pastebėti, kad rusų ir žydų skaičius dūmoje buvo stabilus, o lietuvių ir lenkų kito. Jau ir iki tol turėję nemažą įtaką, nuo 1908 m. lietuviai nors ir nežymiai, vis dėlto pradeda kiekybiškai pirmauti. Šiuo požiūriu Panevėžys Lietuvoje nebuvo pirmaujantis. Prieš Pirmąjį pasaulinį karą lietuviai Šiaulių dūmoje sudarė 82% jos narių, o Šeduvos ir Telšių įgaliotinių susirinkimuose atitinkamai 83% ir 91,6% (37). Visiškai kitokia buvo valdybos narių situacija. 1904–1913 m. tai buvo tik lenkų tautybės panevėžiečiai (38). Todėl galima daryti prielaidą, kad nors lietuviai ir sudarė dūmos daugumą ir tarp jų buvo nacionalinio judėjimo dalyvių*, bet iki 1914 m. savarankiškos, nacionaline doktrina pagrįstos grupuotės nesudarė.

2 lentelė. Panevėžio savivaldybės nacionalinė sudėtis

Metai	Lietuviai		Lenkai		Žydai		Rusai		Vokiečiai	
	narių skaičius	%	narių skaičius	%	narių skaičius	%	narių skaičius	%	narių skaičius	%
1904	11	36,6%	13	43,3%	2	6,66%	3	10%	1	3,33%
1908	17	56,6%	7	23,3%	2	6,66%	3	10%	1	3,33%
1913	13	43,3%	10	33,3%	2	6,66%	4	13,3%	1	3,33%

Lentelė sudaryta remiantis šaltiniu: LVIA. – F. 1567. – Ap. 1. – B. 1975. – L. 67–68 (skiltyje "Rusai" priskaičiuotas ir cerkvės šventikas, kuris šaltinyje nenurodomas).

* 1908 m. į Panevėžio dūmą buvo išrinktas kalbininkas Jonas Jablonskis, kuris 1906–1908 m. dėstė lietuvių kalbą Panevėžio mokytojų seminarijoje ir Realinėje mokykloje.

Išsilavinimo požiūriu dūmos nariai pranoko visuomenės išsilavinimo vidurkį. 1908 m. išrinktoje dūmoje 20,68% narių turėjo aukštąjį išsilavinimą, 27,58% vidurinį, 3,4% pradinį ir 48,27% buvo mokėsi namie. Po 1913 m. rinkimų aukštąjį išsilavinimą turėjo 20% dūmos narių, vidurinį 23,3%, pradinį 6,66%, mokėsi namie 43,3%, o dar du dūmos nariai, arba 6,66% buvo beraščiai (39). Tarp dūmos narių vyravo brandaus amžiaus žmonės, 1908 m. jų amžiaus vidurkis buvo 51 metai (40). Taigi vidurines mokyklas jie turėjo baigti iki XIX a. 9-ojo dešimtmečio pradžios. Žinant, koks menkas tuo metu buvo vidurinių mokyklų tinklas ir turint omenyje kitas švietimą stabdančias priežastis, tai išties neblogi rodikliai.

Dūmos narių kaita vyko taip: 1904 m. iš 30 narių nauji išrinkti 13, 1908 m. – 16. 1914 m. 10 dūmos narių buvo nauji, o dar 7 tarnavo antrą keturmetį. Narių su ilgu stažu buvo nedaug: 5 posėdžiauvo trečią kadenciją, 3 – ketvirtą, 2 – penktą, o du dūmos nariai jos sudėtyje buvo nuo pirmųjų rinkimų 1879 metais (41).

Apžvelgėme veikiančiuosius asmenis, veiksmo ritmą, detales, atskirus spalvų derinius. Bet kad šias sudėtines dalis suvoktume kaip išbaigtą istorinį peizažą, reikalinga siejanti terpė. Sprendžiant valdžios problemą, tai būtų savivaldos santykis su caro administracija. Žiūrint iš šio taško amžiaus pradžioje užtinkame ilgalaikį konfliktą tarp dviejų valdžių, kuris išsispredė 1915 metų vasarą.

Organizuoti opozicijos veiksmai pastebimi jau XIX a. pabaigoje. Tuomet kilo konfliktas dėl buvusio Pijorų visuolyno sklypo priklausomybės. 1897–1900 m. vykusį bylinėjimąsi miesto dūma pralaimėjo, bet įrodė, jog sugeba argumentuoti ir nuosekliai ginti savo pozicijas (42). Kokybiškai daug brandesnė opozicija pasirodė 1905 metais. Tuomet buvo iškelti ir politiniai reikalavimai: balandžio 11 dieną dūma pareikalavo, kad policijos pareigūnai būtų pavaldūs savivaldybei. Dūmos nariai J. Kasperavičius, V. Antonovičius, S. Prekeris, J. Kozakevičius, net mokyklų inspektorius katedras E. Zverevas pareikalavo savivaldybės nepriklausomybės nuo gubernijos valdybos (43). Panevėžio ispravnikas taip apibūdino to meto padėtį: „1905 m. maišto dienomis daugelis iš dūmos narių aktyviai dalyvavo vadinamajame išsivadavimo judėjime, o kiti, jei ir nedalyvavo, tai stipriai pritarė ir su malonumu teikė valdybos patalpas mitingams ir susirinkimams...“ (44). Po revoliucijos opozicinės nuotaikos dūmoje vyravo ir toliau. Aštrus konfliktas su administracija įvyko dėl steigiamos Moterų gimnazijos statuso, lietuvių ir lenkų kalbų dėstymo Vyrų gimnazijoje ir Mokytojų seminarijoje. J. Kozakevičius 1909 m. tiksliai numatė būsiąs nepatvirtintas miesto galva, nes jo veiklos programa ne-

atitiko vyriausybės požiūriu į miesto tvarkymo reikalus. 1910 m. miesto galva tvirtinant J. Kasperavičių, ispravnikas nesiryžo garantuoti jo politinio patikimumo (45). Nenusipelnė didelės caro administracijos simpatijos ir paskutinė prieškarinė Panevėžio valdyba. Apie miesto galvą A. Vitartą* ir valdybos narius Panevėžio ispravnikas rašė: „A. Vitartas žinomas savo teisingumu ir energija eidamas savo pareigas, neturi jokių simpatijų valstybinei valdžiai ir todėl nesieks bendradarbiauti su ja. Valdybos nariai Balčikonis ir Jasinskis į vyriausybės nurodymus žiūri su nenoru juos vykdyti, už ką jie bausi baudomis“ (46).

Iš ankstesnio dėstymo galima daryti išvadą, kad Panevėžį amžiaus pradžioje galėjo valdyti labai mažas, turtingas, pakankamai išsilavinęs, sudarytas iš lietuvių ir lenkų elitas. Bet teigti, jog jis miestą ir valdė, būtų netikslu. Teisingiau padėtį galima apibrėžti kaip įtemptą pusiausvyrą tarp dūmos su jos nacionalinių judėjimų koncepcijomis ir caro autokratijos, bandančios suvesti savivaldą į miesto ūkio tvarkymą ir valstybinių institucijų išlaikymą. Toliau gilinantį į miesto valdymo problemas, reikia išplėsti tyrimus, nuo įstaigų formavimo pereiti prie jų veiklos pažinimo. Juk žinoma, kad kova dėl valdžios prasidėjo ir nuo tokios svarbios veiklos kaip miesto biudžeto formavimas ir vykdymas (47).

Kalbėdamas apie 1908 m. rinkimus, labai vaizdingai situaciją nupiešė Panevėžio ispravnikas: „Rinkimai neturėjo griežtai politinio charakterio, politinės partijos rinkėjams įtakos nedarė, bet rinkėjai katalikai, būdami iš savo prigimties priešingi visiems rusų reikalams šiame krašte, šį jausmą jie įgijo su motinos pienu, – be jokios pagalbos iš šalies išrinko tokius pat kaip ir jie patys, tik ištvėringesnius, gudresnius ir praktiškesnius katalikus, lietuvius ir lenkus.“ (48). Lietuviai ir lenkai buvo neskiriami ne vien iš inercijos. Tai rodo, kad lietuviai dūmoje vis dar buvo lenkų veiklos farvateryje ir patvirtina anksčiau iškeltą prielaidą apie jų vaidmenį savivaldybėje. Ir 1914 m. vietos administracija lietuvius priskyrė „lenkų partijai“ (49). Bet tuomet padėtis jau keitėsi. 1913 m. į dūmą išrinktus žinomus Panevėžio lietuvių veikėjus J. Vidugirį, M. Dūdą, V. Kličmaną ir kitus, savivaldybėje pradėjo formuotis lietuvių nacionalinio judėjimo srovė. 1914 m. valdybos rinkimuose pirmą kartą jos nariais išrinkti lietuviai K. Jasinskis ir J. Balčikonis.

Lietuvoje miestų savivaldybės buvo bene vienintelė formali struktūra, kurios autoritarinis režimas negalėjo visiškai kontroliuoti. Jose įvairiais pretekstais pusiau atvirai galėjo reikštis opozicija. Panevėžio dūmoje kaupė patirtį lyderiai, kurie po kelių metų tapo besikuriančios Lietuvos valstybės tarnautojais ir visuomenės veikėjais. Savivaldybės prieš Pirmąjį pasaulinį karą buvo tas poligonas, kuriame buvo bandomi demokratinio

* Gydytojas Aleksandras Vitartas buvo paskutinis carinės Panevėžio savivaldybės vadovas. Jo veiklą nutraukė vokiečių okupacinė valdžia, bet 1918 m. pabaigoje vokiečiams traukiantis iš Panevėžio jie grąžino įgaliojimus prieškarinei savivaldybei ir A. Vitartas vėl trumpai vadovavo miestui. 1919 m. pradžioje A. Vitartas kartu su grupe kitų miesto visuomenės veikėjų bolševikų buvo kalinamas ir neilgai trukus mirė.

valdymo principai. Nors jame tiesiogiai dalyvavo labai plonas visuomenės sluoksnis, vis dėlto po karo, rinkimų teisę gavus platesnėms masėms, šių principų taiky-

mo patirtis tapo labai aktuali. Savivaldybės buvo vienas iš šiltnamių, kuriame išpuoselėti pilietinės visuomenės daigai.

Nuorodos

1. Первая всеобщая перепись населения, Ковенская губерния, тетрадь XVII. – 1903. – С. 1; Памятная книжка Ковенской губернии (toliau – ПККГ) на 1897 год. – Ковно, 1896. – С. 96.
2. Dūmos posėdžio protokolas // Lietuvos valstybinis istorijos archyvas (toliau LVIA). – F. 1244. – Ap. 1. – B. 14. – L. 1–3.
3. ПСЗ. Собрание второе. – 1874. М. 45, No 48498. Городское положение. Статьи 15–22.
4. Ten pat. – 24 straipsnis.
5. Городское положение. – С. Петербург. – 1892. Статьи 24, 44.
6. Miesto galvos raportas // LVIA. – F. 1567. – Ap. 1. – B. 2181. – L. 5; Lentelės Nr. 1–2 apie asmenis ir įstaigas, turinčias rinkimo teisę ir rinkimų dalyvių skaičių // Ten pat. – B. 1976. – Lapai nenumuoti; Asmenų, turinčių rinkimų teisę, sąrašas // Ten pat. – B. 1453. – L. 19–36; Miesto galvos raštas gubernatoriui // Ten pat. – B. 1840. – L. 4; ПККГ на 1879 г. – Ковно, 1878. – С. 366–367; ПККГ на 1906 г. – Ковно, 1905. – С. 50; ПККГ на 1910 г. – Ковно, 1909. – С. 24–25; ПККГ на 1914 г. – Ковно, 1914. Приложение. – С. 2–3.
7. Raseinių rinkėjų sąrašas // LVIA. – F. 1567. – Ap. 1. – B. 2334. – L. 14; Raseinių rinkėjų sąrašas // Ten pat. – B. 1513. – L. 3–4; Kauno gubernijos miestų reikalų komiteto žurnalo juodraštis // Ten pat. – B. 153. – L. 32–34; Šiaulių rinkėjų sąrašas // Ten pat. – B. 1324. – L. 10; ПККГ на 1879 г. – Ковно, 1878. – С. 366–367; ПККГ на 1884 г. – Ковно, 1883. – С. 300; ПККГ на 1908 г. – Ковно, 1907. III отдел. – С. 52–53; ПККГ на 1910 г. – Ковно, 1909. III отдел. – С. 24–25.
8. Нардова В. А. Городское самоуправление в России в 60х начале 90х годов XIX в. – Ленинград, 1984. – С. 61.
9. Miesto galvos pranešimas // LVIA. – F. 1567. – Ap. 1. – B. 1975. – L. 65–66.
10. Merkys V. Lietuvos miestų gyventojų tautybės XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje klausimu // Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai. – Serija A. – 1958. – Nr. 2(5).
11. Первая всеобщая перепись населения, Ковенская губерния, тетрадь XVII. – 1903; Kauno gubernijos statistikos komiteto duomenys // LVIA. – F. 1567. – Ap. 1. – B. 1975. – L. 157–158.
12. 1914 m. sausio 31 d. Panevėžio galvos raštas // LVIA. – F. 1567. – Ap. 1. – B. 1976. – Lapai nenumuoti.
13. Rinkėjų sąrašas // Ten pat. – B. 1453. l. 19–36.
14. Asmenų, balsavusių su įgaliojimais, sąrašas // Ten pat. – B. 1453. – L. 47; Rinkimus atvykusių rinkėjų sąrašas // Ten pat. – 13. – 1840. – L. 40–41.
15. Rinkėjų sąrašas // Ten pat. – B. 1453. – L. 12;
16. Miesto galvos raportas // Ten pat. – B. 2181. – L. 5.
17. Rinkiminio susirinkimo žurnalo nuorašas // Ten pat. – B. 1453. – L. 42.
18. Vilniaus dvasinės konsistorijos raštas Kauno gubernatoriui // Ten pat. – B. 1453. – L. 63; 1913 m. išrinktų dūmos narių sąrašas // Ten pat. – B. 1840. – L. 89.
19. Panevėžio ispravniko raštas // Ten pat. – B. 1453. – L. 38; Miestų komiteto posėdžio protokolo nuorašas // Ten pat. – B. 1453. – L. 39.
20. Panevėžio galvos raštas miestų komitetui // Ten pat. – B. 1840. – L. 67.
21. Miestų komiteto žurnalo juodraštis // Ten pat. – B. 1958. – L. 57–58.
22. Rinkimus atvykusių rinkėjų sąrašas // Ten pat. – B. 1453. – L. 43; Rinkimų lapas // Ten pat. – L. 45–46; Rinkiminio susirinkimo žurnalas // Ten pat. – B. 1840. – L. 40–43; Atvykusių į rinkimus rinkėjų sąrašas // Ten pat. – L. 96–97.
23. Василевский С. М. Городское самоуправление и хозяйство // Санкт-Петербург, 1906. – С. 12–17.
24. J. Mošinskio formuliarinis lapas // LVIA. – F. 1567. – Ap. 1. – B. 2181. – L. 66–73.
25. Panevėžio galvos raštas gubernatoriui // Ten pat. – B. 2181. – L. 64.
26. Panevėžio ispravniko ir bajorų vadovo raportai // Ten pat. – B. 258. – L. 7–8.
27. Rinkimų lapai // LVIA. – F. 1244. – Ap. 1. – B. 59. – L. 74, 115–118, 152–153; plačiau apie V. Eidrigėvičių skaityti: Astramskas A. Vladislovas Eidrigėvičius: keturiolika „miesto galvos“ veiklos metų // Panevėžio rytas. – 1994 m. – Nr. 19.
28. Dūmos posėdžio protokolo nuorašas // LVIA. – F. 1567. – Ap. 1. – B. 1453. – L. 87.
29. Dūmos posėdžio protokolas // LVIA. – F. 1244. – Ap. 1. – B. 67. – L. 277; – 1909 m. liepos 4 d. Panevėžio ispravniko raportas // F. 1567. – B. 1453. – Lapas nenumuotas; plačiau apie J. Kozakevičių skaityti: Astramskas A. Juozapas Kozakevičius ir jo „Amžiaus kronika“ // Panevėžio balsas. – 1995 m. – Nr. 55, 56, 57.

30. Dūmos 1909 m. rugsėjo 1 d. posėdžio protokolo nuorašas // LVIA. – F. 1567. – Ap. 1. – B. 1453. – šioje byloje lapai sunumeruoti tik iki 88 lapo.
31. 1909 m. lapkričio 4 dienos K. Birulios raštas gubernatoriui // Ten pat. – B. 1453. – Lapas nenumėruotas.
32. Dūmos posėdžio protokolas // LVIA. – F. 1244. – Ap. 1. – B. 67. – L. 277; 1909 m. gruodžio 30 dienos Vidaus reikalų ministerijos raštas // LVIA. – F. 1567. – Ap. 1. – B. 1453. – Lapas nenumėruotas.
33. 1910 m. sausio 19 dienos dūmos posėdžio protokolo nuorašas // LVIA. – F. 1567. – Ap. 1. – B. 1453. – Lapas nenumėruotas.
34. Dūmos narių sąrašas // Ten pat. – B. 2181. – L. 97–98.
35. Dūmos narių sąrašas // Ковенские губернские ведомости. – 1908 г., 19 апреля. – No 29; Dūmos narių sąrašas // LVIA. – F. 1567. – Ap. 1. – B. 1840. – L. 42–43.
36. Первая всеобщая перепись населения, Ковенская губерния, тетрадь XVII. – 1903 г.
37. Valdybos ataskaitos // LVIA. – F. 1567. – Ap. 1. – B. 1975. – L. 95–96, 106–107, 152–153.
38. Panevėžio valdybos ataskaita // Ten pat. – B. 1975. – L. 67–68.
39. Dūmos narių sąrašas // Ten pat. – B. 1674. – L. 24–32; Ispravniko raportas // Ten pat. – B. 1674. – L. 204.
40. Dūmos narių sąrašas // Ten pat. – B. 1674. – L. 24–32.
41. 1914 m. sausio 9 dienos Panevėžio galvos raštas // Ten pat. – B. 1976. – Lapai nenumėruoti. – 1913 m. gruodžio 10 d. Panevėžio valdybos raštas // Ten pat. – B. 1976. – Lapai nenumėruoti.
42. Dūmos posėdžių protokolai // LVIA. – F. 1244. – Ap. 1. – B. 43–L. 139. – B. 45. – L. 8–12. – B. 47. – L. 159–160. – B. 51. – L. 29–30.
43. 1910 m. liepos 24 dienos gubernijos kanceliarijos raštas // LVIA. – F. 1567. – Ap. 1. – B. 1453. – Lapas nenumėruotas. – 1905 m. balandžio 11 dienos dūmos posėdžio protokolo nuorašas // Ten pat. – Lapas nenumėruotas.
44. Panevėžio ispravniko raportas // Ten pat. – B. 1674. – L. 36–37.
45. 1909 m. liepos 4 dienos ispravniko raportas // Ten pat. – B. 1453. – Lapas nenumėruotas. – 1910 m. vasario 13 dienos ispravniko raportas // Ten pat. – b. 1453. – Lapas nenumėruotas.
46. Ispravniko raportas // Ten pat. – B. 1674. – L. 204.
47. Astramskas A. Panevėžio miesto biudžetas XIX amžiaus pabaigoje–XX amžiaus pradžioje // Panevėžio istorijos fragmentai. – Panevėžys. – 1993.
48. Ispravniko raportas // LVIA. – F. 1567. – Ap. 1. – B. 1674. – L. 36–37.
49. Ispravniko raportas // Ten pat. – B. 1674. – L. 204.